

*Ey, tog‘lari ko‘klarga salom bergan zo‘r o‘lka,
Nega sening boshingda quyuq bulut ko‘lanka?
Uchmoxlarning kavsaridek pokiza,
Sadaflarning donasidek top-toza
Salqin suvlar tog‘dan quyi tusharkan,
Tomchilari yomg‘ir kabi ucharkan,
Nima uchun yig‘lar kabi ingraylar?
Yov bormi deb to‘rt tarafni tinglaylar?*

Xulosa qilib aytganda, “Vatan” konseptining lisoniy namoyon bo‘lishini diaxronik jihatdan tadqiq etishda uning mazmuniy tomondan rivojlanishi kuzatiladi. Rivojlanish jarayoni tarix, din, til va adabiyot asosida konseptual belgilarning mazkur konseptning tabiiy-etnik tomondan diniy-axloqiy bosqichlar va fuqarolik tushunchalari orqali vatan tushunchasi haqida milliy identifikatsiya g‘oyalari asosida to‘planishi hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

- 1.Halima Xudoyberdiyeva. https://n.ziyouz.com/books/uzbek_zamonaviy_sheriyati/Halima%20Xudoyberdiyeva.%20Saylanma.pdf .
- 2.Halima Xudoyberdiyeva. Uzatilayotgan qiz o‘ylari. https://n.ziyouz.com/books/uzbek_zamonaviy_sheriyati/Halima%20Xudoyberdiyeva.%20Saylanma.pdf 116b.
- 3.Oybek. O‘zbekiston. Ойбек. Созим www.ziyouz.com kutubxonasi 24Ойбек СОЗИМ Шеърлар Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти Тошкент 1980. 23. 64.
- 4.Sirojiddin Sayyid. Bu sening uyingdir. http://nurzamon.uz/article_view.php?id=575.
5. Sirojiddin Sayyid. Diydor. (<https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/zamonaviy-o-zbek-she-riyati/sirojiddin-sayyid-19580>.)
- 6.Суюн, Азим. Мен – ерликман [Матн]. Шеърлар ва дoston / А.Суюн.— Тошкент: «ADABIYOT», 2020. – 144 б. -В.91.

ONTOLOGIK YOLG‘IZLIK FENOMENI: E.XEMINGUEYNING “CHOL VA DENGIZ” HAMDA X.DO‘STMUHAMMADNING “DONISHMAND SIZIF” ASARLARIDA “MEN” VA “O‘ZGA” MUNOSABATI

Rizayeva Shaxnozabonu Shuxrat qizi
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Sarbon universiteti “Xorijiy filologiya” kafedrasi o‘qituvchisi
Email: s.rizayeva@afu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ernest Xemingueyning “Chol va dengiz” va Xurshid Do‘stmuhammadning “Donishmand Sizif” qissalaridagi ekzistensial yolg‘izlik (solitude) tushunchasi qiyosiy-tipologik tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi — absurd vaziyatda qolgan insonning yolg‘izlikka bo‘lgan munosabatidagi ikki xil modelni: G‘arb adabiyotidagi “Panteistik yolg‘izlik” (Santyago — tabiat bilan uyg‘unlashuv) va O‘zbek modern adabiyotidagi “Ijtimoiy begonalashuv” (Sizif — o‘z “Men”iga qamalish) holatlarini yoritishdir. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Xeminguey qahramoni uchun yolg‘izlik kuch manbai va olam bilan birlashuv vositasi bo‘lsa, o‘zbek yozuvchisi talqinida yolg‘izlik — bu yuksak intellekt egasining jamiyatdan ajralib qolishi va o‘z ichki dunyosidagi fojiaiy yakkalanishidir.

Kalit so‘zlar: *ontologik yolg‘izlik, begonalashuv (alienatsiya), panteizm, solipsizm, Santyago, Sizif, ekzistensializm, absurd.*

Kirish. XX asr ekzistensializm falsafasida “yolg‘izlik” tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Martin Xaydegger va Jan-Pol Sartr kabi faylasuflar insonning dunyoga “uloqtirilganligi” va bu dunyoda tub mohiyatan yolg‘iz ekanligini ta’kidlaganlar. O‘zbek va jahon adabiyotshunosligida Ernest Xemingueyning “Chol va dengiz” hamda Xurshid Do‘stmuhammadning “Donishmand Sizif” asarlari ko‘proq qahramonning irodasi va kurashchanligi nuqtai nazaridan o‘rganilgan. Biroq, ushbu asarlardagi “yolg‘izlik tabiati” va “begonalashuv” (alienation) muammosi qiyosiy planda chuqur tadqiq etilmagan.

Mavjud ilmiy qarashlarda yolg‘izlik ko‘pincha salbiy holat yoki jazo sifatida talqin qilinadi. Ushbu maqolaning dolzarbligi va ilmiy yangiligi shundaki, biz yolg‘izlikni statik holat emas, balki ikki xil dinamik jarayon sifatida ko‘rib chiqamiz:

1. G‘arb (Xeminguey) modeli: Yolg‘izlik — bu insonning tabiatning bir qismiga aylanishi (ijobiy-panteistik ekzistensiya).

2. O‘zbek modern (Do‘stmuhammad) modeli: Yolg‘izlik — bu insonning o‘z tafakkuri ichiga qamalib qolishi (fojiaiy-solipsistik ekzistensiya).

Ushbu yondashuv avvalgi tadqiqotlardan farqli o‘laroq, qahramonlarning tashqi harakatlariga emas, balki ularning ruhiy holati va olamni qabul qilish psixologiyasiga qaratilgan.

Materiallar va usullar. Tadqiqot obyekti sifatida “Chol va dengiz” hamda “Donishmand Sizif” asarlari tanlab olindi. Tahlil jarayonida psixologik tahlil va fenomenologik yondashuv usullaridan foydalanildi. Xususan, qahramonlarning monologlari (o‘z-o‘zi bilan gaplashishi) va dialoglari (Santyagoning baliq bilan, Sizifning mavhum “o‘zga” bilan muloqoti) qiyoslandi. Shuningdek, ekzistensial tahlil metodi orqali “Men” (Self) va “O‘zga” (The Other) kategoriyalari

o‘rtasidagi chegara har ikki asarda qanday namoyon bo‘lishi o‘rganildi. Bu usul qahramonlarning jamiyat va tabiat bilan aloqasidagi uzilish nuqtalarini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar. Tahlillarimiz shuni ko‘rsatdiki, garchi ikkala asar qahramoni ham jismonan yolg‘iz bo‘lsa-da, ularning yolg‘izlikni boshdan kechirish tarzi mutlaqo farq qiladi.

Birinchidan, Santyago obrazida panteistik yolg‘izlik va kosmik birlik kuzatiladi. Xemingueyning qahramoni dengiz o‘rtasida yolg‘iz, lekin u o‘zini “tashlab ketilgan” deb hisoblamaydi. U atrofidagi borliqni jonlantiradi: baliqni “birodarim” deb ataydi, yulduzlarni do‘st deb biladi, dengizni esa ayol (La Mar) sifatida qabul qiladi. Santyago uchun yolg‘izlik — bu jamiyatdan (qirg‘oqdan) uzoqlashish, lekin Katta Olamga (Tabiatga) qo‘shilishdir. Uning yolg‘izligi gorizontalar xarakterga ega, ya‘ni u atrof-muhit bilan tenglashadi. U baliqni o‘ldirayotib ham unga muhabbat va achinish his qiladi. Bu ekzistensializmning pessimistik emas, balki gumanistik va panteistik (Xudo va tabiat birligi) ko‘rinishidir.

Ikkinchidan, Sizif obrazida ijtimoiy begonalashuv va solipsizm ustuvorlik qiladi. Xurshid Do‘stmuhammadning qahramoni chuqur begonalashuv (alienation) holatidadir. Uning yolg‘izligi tabiat bilan uyg‘unlik emas, balki o‘z “Men”ining yuki ostida qolishdir. Uning “toshi” — bu uning o‘zga odamlardan, oddiy hayotdan ajralib qolgan ongidir. Sizifning yolg‘izligi vertikal xarakterga ega (tafakkur cho‘qqisida yakka qolish). U Santyago kabi “tosh” bilan do‘stlashmaydi, balki uni o‘z taqdiri deb, majburan qabul qiladi. Bu yerda yolg‘izlik — yuksak aql egasining tushunilmaslik fojiasidir. U o‘z ichki dunyosiga shu qadar chuqur kirib ketadiki, tashqi olam u uchun deyarli yo‘qoladi.

Muhokama. Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, Xeminguey va Do‘stmuhammad absurd qahramonini tasvirlashda ikki xil falsafiy an‘anaga tayanadi. G‘arb adabiyotshunosligida (masalan, X.Blum) Xeminguey qahramonlari ko‘pincha “stoik” (matonatli) deb ta’riflanadi. Bizning tahlil buni tasdiqlaydi: Santyago yolg‘izlikda o‘zini yo‘qotmaydi, balki topadi. Uning uchun yolg‘izlik — bu imkoniyatdir.

Ammo o‘zbek adabiyotidagi Sizif obrazida biz Sartrning “Do‘zax — bu o‘zgalardir” (Hell is other people) g‘oyasining o‘ziga xos transformatsiyasini ko‘ramiz. Xurshid Do‘stmuhammad qahramoni uchun eng katta jazo — bu o‘z tafakkuri bilan yuzma-yuz qolishdir. Avvalgi tadqiqotlarda (U.Normatov, Q.Yo‘ldoshev) bu holat qahramonning ruhiy evrilishi deb baholangan bo‘lsa, biz buni “ontologik qamal” (borliq qafasi) deb baholaymiz. Bu shuni anglatadiki, Xeminguey “ekstravert” (tashqi olamga yo‘nalgan) absurdni, Do‘stmuhammad esa “introvert” (ichki olamga yo‘nalgan) absurdni yaratgan. Santyago uchun

baliq — suhbatdosh, Sizif uchun tosh — bu uning aksini ko‘rsatuvchi ko‘zgu.

Xulosa. “Chol va dengiz” hamda “Donishmand Sizif” asarlarini “yolg‘izlik” kategoriyasi asosida qiyosiy o‘rganish quyidagi xulosalarni berdi:

1. Santyagoning yolg‘izligi integrativ xususiyatga ega: u insonni tabiatga qaytaradi va uni kosmik garmoniyaning bir qismi ekanligini his qildiradi. U yolg‘izlikda kuch oladi.

2. Sizifning yolg‘izligi izolyatsion xususiyatga ega: u insonni jamiyatsizlikdan uzib, o‘z tafakkuri qarshisida yakkalab qo‘yadi. U yolg‘izlikda azob chekadi, ammo bu azob uni oddiy olomondan ustun qo‘yadi.

3. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda ekzistensial yolg‘izlikning bir xil emasligi, balki milliy va falsafiy yondashuvga qarab “Taskin” (Xeminguey) yoki “Jazo” (Do‘stmuhammad) shaklida namoyon bo‘lishi isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Camus A. The Myth of Sisyphus. – New York: Vintage International, 1991.

2. Hemingway E. The Old Man and the Sea. – New York: Scribner, 1952.

3. Do‘stmuhammad X. Donishmand Sizif. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.

4. Heidegger M. Being and Time. – New York: Harper & Row, 1962.

5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

O‘ZBEKISTONDA 1950-1980 YILLARDA XOTIN-QIZ O‘QITUVCHILARNING TA’LIM VA TARBIYA TIZIMIDAGI O‘RNI

Mardiyeva Guzal Karimovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti, PhD assistant

+998979134600, mardievaguzal@gmail.com

Kirish. 1950–1980-yillar O‘zbekiston SSR ta’lim tizimida ayol pedagog kadrlarning miqdoriy va sifat jihatdan faol jalb etilishi bilan tavsiflanadi. Sovet davlati tomonidan e’lon qilingan gender tengligi siyosati doirasida xotin-qizlar ta’lim sohasining asosiy ijrochilaridan biriga aylandi. Ayniqsa, ayol o‘qituvchilarning ta’lim va tarbiya jarayonidagi o‘rni savodxonlikni oshirish, mafkuraviy tarbiya berishda muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur maqolada 1950–1980-yillarda xotin-